

MAGYAR ERZSÉBET

**„TÁRSALKODÁSI KERTEK, PROMENÁDOK, MULATÓ- ÉS
NÉPKERTEK”**

**A HABSURG MONARCHIA KÖZPARKJAI:
MAGÁNKERTEK ÉS VÁROSI PARKOK BUDA-PEST TÁRSAS
ÉLETÉBEN
(~1870-1918)
(KITEKINTÉSSEL BÉCSRE, PRÁGÁRA ÉS ZÁGRÁBRA)**

Doktori disszertáció tézisei

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Budapest

2008

I. A KUTATÁSI TÉMA ÉS FELADAT : A VÁROSI KERT ÉS PARK MINT *LIEU DE MEMOIRE*

A városi parkok és a magántulajdonban lévő, de a nyilvánosság számára megnyitott kertek fontos szerepet játszottak a 19. századi Pest-Buda társas életében, a különböző társadalmi rétegek önreprezentációjának meghatározó színterei voltak. Az 1870-től 1918-ig terjedő időszak kutatása különösen érdekes, hiszen ekkor indul meg az ország központjává emelkedő Buda-Pesten olyan zöldterületek kialakítása és fejlesztése, amelyek fontos kulturális, politikai és gazdasági, országos, de esetlegesen az országhatárokon is túlmutató jelentőségű eseményeknek biztosítottak teret.

Budapest közparkjai és magánkertjei tehát történeti emlékezetünk meghatározó jelentőséggel bíró helyei, a szónak mind konkrét, mind pedig elvont értelmében. Jobbára ma is létező, élő, folytonosan és ciklikusan változó, valós terek, amelyek egy folytonosan alakuló hagyomány hordozói. A történelem és emlékezet sajátos viszonyrendszerének vizsgálata során, Pierre Nora az emlékezet-hagyomány végét, a történelem által megragadott emlékezet döntő fontosságát hangsúlyozó, nagy hatású, bár több tekintetben vitatható, a francia eszmetörténetben gyökerező elmélete kapcsán az emlékezet hordozóiként, tárgyasult formáiként a *lieu de mémoire*-ok („emlékhelyek,” az emlékezet helyei) fontosságát hangsúlyozta. A *lieu de mémoire*, amely a latin *loci memoriae*-re vezethető vissza, Pierre Nora felfogása alapján már elmélyült, „történeti, intellektuális, emocionális és gyakran tudatalatti” értelmet nyer. Az emlékezet és a történelem sajátos interakciója során létrejövő, tényleges helyek ezek anyagi, funkcionális illetve szimbolikus értelemben.

A *lieu de mémoire* fogalma a disszertáció egyik kiindulópontját képezi: a városi parkok és kertek a nyilvánosság

színtereiként a kulturális emlékezetnek nemcsak közegei, hanem egyben jelképei is. „Materiális” értelemben e fizikailag behatárolható terek, az idő folyamán is formálódó együttesek, az eszmetörténeti, esztétikai illetve művészettörténeti vizsgálat tárgyát képezhetik. A művelődés- és mentalitástörténeti megközelítés azonban elsősorban funkcionális és szimbolikus aspektusokkal foglalkozik: a város életében betöltött konkrét szerepükkel, valamint a róluk kialakított, illetve kialakult képpel. A norai meghatározás alapján valamely dolog, jelenség materiális, funkcionális illetve szimbolikus értelemben válhat *lieu de mémoire*-rá. Eme meghatározás alapján a táj, az erdő, egy iskolai tankönyv, egy vers, egy neves személyiség, az utcák elnevezése vagy akár a társalgás is *lieu de mémoire*-nak tekinthető, érvényesüljön bár csak egy-egy feltétel. A városi parkok esetében azonban mindhárom kritérium érvényesül. Éppen ez bizonyítja a Pierre Nora által megalkotott fogalom használatának helyénvalóságát a vizsgálat során, hiszen olyan rendezőelvet biztosít, melynek segítségével a városi parkok megnyilvánulási formáinak, szerepének, funkciójának és értelmezésének sokszínűsége megragadható.

A parkok és magánkertek, a „legerőteljesebben ható művészet” (D. Sz. Lihacsov) eme alkotásai a séta, a látni és láttatni elvét követő fontos társasági rítus helyeként váltak a társas élet alapvető színterévé. A „városi zöld” sokoldalú jelentőségét a kortársak is felismerték. Kialakításuk, fejlesztésük érdekében számos koncepció született.

A 19. század elején forrásaink számos promenádöt és úgynevezett "társalgási kertet," "*Platz zur Conversation*"-t említenek Pesten. Ezek az elnevezések a városi kertek és parkok két fő funkcióját is tükrözik: a magányosan vagy családi, baráti körben tett gyalogos séta, kikocsizás, illetve kilovaglás valamint tágabb értelemben a társas együttlét minden formája. A csendes elvonulás,

elmélkedés, szemlélődés mellett a látvány, a nem egyszer művészi kialakított, idilli környezetben, valamint az onnan nyíló festői kilátásban való gyönyörködés, a felüdülés, levegőzés, testmozgás, forrásvíz-, tej- illetve fürdőkúra is vonzotta a látogatókat. Nem csupán a tájkert, promenád/sétány, korzó, üdülőhely, hanem egyben a „mulatókert” szerepét is betöltötték. A társas élet olyan eseményeinek adtak teret, mint családi, illetve baráti csoportok „kirándulása” a „városi zöldbe”, a kint tartózkodó ismerősök felkeresése, véletlen találkozások, új ismeretségek kötése, közös mulatságok: vendéglőkben, kávéházakban, mutatványos- és színi előadásokon, szabadtéri koncerteken, nyilvános bálokon, jótékonyági rendezvényeken, népünnepélyeken.

A Habsburg Monarchia közparkjainak összehasonlító vizsgálata a művelődéstörténeti kutatás egyik kevésbé feltárt területét képezi. Bár magas színvonalú, de különálló, elsősorban helytörténeti jellegű feldolgozások születtek a témában, a kutatásokat azonban nem csupán tovább lehet mélyíteni, hanem az összehasonlító szintézis irányában is lehet haladni. Az ilyen irányú kutatások nem csupán művelődéstörténeti, hanem környezetvédelmi (mint a nagyvárosok környezetvédelmi problémáinak egykori és ma is példaként alkalmazható megoldási stratégiái) és műemlékvédelmi szempontból is fontosak, hiszen parkjaink veszélyeztetett részét alkotják nemzeti kulturális örökségünknek. A közparkok fenntartása és rekonstruálása során fontos szerepet tölt be egykori használói és korabeli használatuk megismerése.

A közparkok vizsgálatának fő vonalát eddig jobbra az esztétikai illetve stílustörténeti szempont képezte mint a romantikus tájképi kertstílus példáinak vizsgálata. Mindemellett azonban hangsúlyt kell fektetni a közparkoknak a városszerkezetben elfoglalt helyére, valamint az urbanizációs folyamatban betöltött szerepére (pl. milyen módon befolyásolta a város természeti környezete illetve

annak módosulása a közparkok létrehozását illetve jelentőségüket). Végül a kutatás eddig legkevésbé vizsgált szempontját, mely a magyar szakirodalomban csak az utóbbi években került előtérbe Gyáni Gábor kutatásai (*Az utca és a szalon. A társadalmi térhasználat Budapesten (1870-1940)*) révén, a közparkoknak az adott város társas életében betöltött szerepének vizsgálata képezi. Mindamelllett, hogy ezek a zöldterületek sétaterek is voltak, elemezni kell, milyen más formában szolgálták a városiak kikapcsolódását, milyen funkciókat töltöttek be illetve mely társadalmi eseményeknek adtak helyet. Különösen érdekes kitekintést és összehasonlítási lehetőséget kínál Bécs, Prága és Zágráb városi parkjainak vizsgálata: kialakulásuk, változásaik során a városiak milyen módon viszonyultak ezekhez a közterekhez illetve a közparkok használatának vizsgálatával mennyire mérhető le mentalitásbeli és társadalmi eltérések.

Mivel a városi zöldterületek fogalma meglehetősen tág, óhatatlanul szükséges leszűkítése. A korabeli társas élet kutatása során elsősorban olyan városi, valamint magántulajdonban lévő kertek, parkok vizsgálata indokolt, amelyek a látogatók előtt, bár esetleges korlátozások mellett nyitva álltak, bennük a társas jelleg dominált – a „városi zöld” megjelölést tehát ebben a szűk értelemben alkalmazom. Az elsősorban mezőgazdasági hasznosítású kertek (pl. a lágymányosi Nádor-kert), erősen specializált funkciójú területek (mint pl. a Lóversenytér), egyes intézmények, főként esztétikai célokat szolgáló illetve zárt zöldterületei nem vagy csak érintőlegesen szerepelnek, hiszen csak esetlegesen, egy-egy különleges alkalommal váltak társas összejövetelek színhelyévé. A nem parkosított, természetes zöldterületek mellett, ugyancsak rövid említés szintjén illetve nem foglalkozom az olyan speciális zöldterületekkel, mint a temetőkertek, amelyek, bár a városi zöldövezet megtervezése során jelentős szerepet játszottak és a családi, nemzeti emlékezet rítusainak meghatározó fontosságú

színhelyei ma is, jól körülhatárolható funkciójuk miatt azonban ebben a dolgozatban nem tekinthetők a szó szoros értelmében vett városi parknak, kertnek, s ezáltal a társas élet alapvető színterének.

A társas élet fogalma tág értelemben nem csupán egyes társadalmi csoportok, közösségek egymásrahatását illetve együttműködését takarja, hanem esetlegesen a város illetve az ország egészét is felöleli. A társas élet mint vizsgálati szempont hangsúlyozását az indokolja, hogy bár a város esztétikai arculatának megformálása, presztízsszempontok is fontosak voltak, s mint látni fogjuk Bécs, Budapest, Prága és Zágráb esetében elsődlegesen ezek az elvek játszották a legfontosabb szerepet a városi parkok, kertek kialakítása során, mégis, életrehívásukban fontos szerepet töltött be a közvetlen társadalmi igény is: legyen bár szó a városkép reprezentatív fejlesztéséről, a lakókörnyezet csinosításáról, egészségügyi szempontokról vagy a szórakozás, kikapcsolódás számára megfelelő helyszín biztosításától. Az ily módon megalkotott városi zöldtet a közönség gyorsan használatba vette illetve már korábban is használta, miáltal szükségessé vált rendezése illetve fejlesztése. Így a városi park mint a társas élet sokrétű megnyilvánulásainak színtere kelhetett életre, tölthette be hivatását (hiszen elsősorban nem élő műalkotások voltak) s válhatott a közösségi emlékezet hordozójává.

A disszertáció célja annak kibontása, elemzése, hogy a városi kertek, parkok milyen szerepet játszottak a korabeli társas életben, milyen tényleges jelentőséggel bírtak egyes szélesebb-tágabb kört felölelő közösségek, de egyben az egyén életében, s ezáltal miként válhattak *lieu de mémoire*-rá, az emlékezet helyévé, emlékhelyé.

Eredetileg a négy város parkjai egyenlő súllyal szerepeltek volna a tanulmányban, azonban a rendelkezésre álló anyag bősége miatt az eredeti elgondolás módosult, máskülönben parttalanná vált volna a kutatás. A téma szűkítésére lehetséges megoldást kínálhatott

volna minden városból egy-egy park kiválasztása, vizsgálata és összehasonlítása. Ebben az esetben azonban éppen a funkciók sokfélesége, az egyes parkok egyéni jellemzői, a helyi sajátosságok, vagyis az összevetés megalapozottsága által felvetett kérdések miatt nehézkesnek bizonyult a mintapéldák kiválasztása. Végül a társas élet funkciója illetve a *lieu de mémoire* mint rendezőelv alapján Budapest városi parkjainak részletes, Bécs, Prága és Zágráb esetében rövidebb, hasonló szempontokat követő összefoglaló bemutatásuk kínálkozott járható útnak. A vizsgált korszak, az 1870-től 1918-ig terjedő időszak kiválasztását, részletes vizsgálatát az indokolta, hogy megközelítőleg ekkor illetve ekkorra alakult illetve teljesedett ki az egyes városok zöldterület-rendszerének döntő hányada. Néhány konstansnak tekinthető, továbbélő funkcionális jellemző illetve érzékletes példa esetében azonban ennél korábbi példák felhasználása is indokoltnak tekinthető.

Mi magyarázza a kitekintés során vizsgált városok kiválasztását? 1902-ben az Osztrák-Magyar Monarchia városairól készült összehasonlító felmérés (Hickmann, A. L.: *Geographisch-Statistischer Taschen-Atlas von Österreich-Ungarn*) alapján Bécs, Budapest, Prága (negyedik helyen Trieszt) mögött a lakosság számát tekintve Zágráb csak a 15. helyen szerepelt. A hagyományos hármas összehasonlítás mellett mi indokolja mégis mint új, negyedik szempont, Zágráb beemelését? Óhatatlanul felmerül ez a kérdés, hiszen számos, érdekes példát találhatunk a zöldterületeknek a társas életben betöltött szerepére a Monarchia más, ekkor még jelentősebb városában, így Pozsonyban (pl. a nagy hagyománnyal bíró Liget), Graz-ban, Brünnben, Krakkóban is. A választást az indokolja, hogy Zágrábban, eme rohamosan fejlődő, gyorsan kiépülő, az „al-főváros” rangjára törő városban a zöldterületek kialakítása is nagy iramban haladt, más városok korszerű urbanizációs példájának és saját, horvát nemzeti törekvéseik ötvözésének igényével. Az így kialakult parkrendszer a nemzeti és városi önmegjelenítés fontos eszközévé és

a korabeli társas élet meghatározó helyszínévé vált. Zágrábra elsőként Zádor Annának a romantikus tájkertről írott alapvető tanulmánya ("Az angolkert Magyarországon." *Építés és Építészettudomány*, No. 1-2 Vol. V. 1973.) irányította figyelmemet, amelyben a szerző a Habsburg birodalomban a 19. század közepén újdonságnak számító, a nagy nyilvánosság előtt megnyitott magánpark kevéssé ismert példájaként említette a „magyar származású zágrábi püspök” által létesített Jurjavec parkot.

2. Kutatási szempontok, források

A szakirodalom

A városi zöldterületek történetéről, használatuk kérdéseiről, a hozzájuk kapcsolódó fogalmak kialakulásáról, változásáról a külföldi, angol, német, francia és olasz nyelvű szakirodalomban tájékoztam. Hajós Géának a felvilágosodás korának bécsi és Bécs környéki kertjeiről, valamint a Habsburg Monarchia városi zöldterületeiről írott összefoglaló művei (pl. *Romantische Gärten der Aufklärung. Englische Landschaftskultur des 18. Jahrhunderts in und um Wien*. Wien: Böhlau, 1988.) nem csupán stílustörténeti szempontból és Bécsre vonatkozóan nyújtottak hasznos információkat, hanem a téma kidolgozása során támpontokkal szolgáltak a Monarchia városainak összehasonlító vizsgálatához.

Pierre Nora már idézett tanulmánya mellett Simon Schama *Landscape and Memory* című tanulmánygyűjteménye jelentett kiindulópontot a táj illetve a park szimbolikus tartalmának elemzéséhez. Hazel Conway Nagy-Britannia közparkjairól írott munkája (*Public Parks*. London: Shire, 1996.) szintén fontos támpontot jelentett a disszertáció megírásához. A szerző a parkok kialakulása, fenntartása, jellegzetes építményeik bemutatása mellett hangsúlyt fordított oktatási és szórakoztatási funkciójukra és

szimbolikájukra. Ezen túl számos, európai és amerikai parkmonográfia, valamint tanulmánygyűjtemény segített a kutatási szempontok gazdagításában, kidolgozásában.

A magyar tudományos életben a harmincas években elsősorban Rapaics Rajmund, a hetvenes években pedig Zádor Anna, Gombos Zoltán munkásságának, továbbá Örsi Károly és legújabban Sisa József, valamint Galavics Géza (*Magyarországi angolkertek*. Budapest: Balassi, 1999.) kutatásainak köszönhetően (a történeti kertek és parkok legnagyobb részével együtt) nem merültek feledésbe kulturális örökségünk eme fontos alkotóelemeiről való ismereteink.

A városi parkok és kertek specifikus használati formáinak vizsgálata során felhasználtam az e tárgyban született összefoglalásokat, többek között a Monarchia fürdőkulturájával, a 19. századi budapesti társas élet helyszíneivel és szereplőivel foglalkozó tanulmányokat, monográfiákat.

A kitekintés megírásához elengedhetetlen fontossággal bírtak Bécs, Prága és Zágráb levéltáraiban, múzeumaiban és könyvtáraiban végzett kutatások, az egyes gyűjtemények szakembereivel való konzultációk, a források feltárása illetve vizsgálata mellett az általános módszertani szempontok és szakirodalmi ismeretek gazdagítása által. A Bécs, Prága és Zágráb városi parkjairól szóló áttekintés megírása során a budapesti parkok vizsgálatakor alkalmazott forrástípusok feltárására és felhasználására törekedtem.

A források

A disszertáció forrásait korabeli folyóiratcikkek, helyrajzi illetve a társas étellel kapcsolatos munkák, életrajzi vonatkozású írások (naplók, visszaemlékezések), képi ábrázolások (illusztrációk,

karikatúrák, képeslapok stb.), kéziratári, levéltári, szépirodalmi források, valamint évkönyvek képezik.

A korabeli magyar és német nyelvű folyóiratok, divatlapok rendszeresen közöltek cikkeket a Buda-pesti parkokról, kertekről illetve a hozzájuk kapcsolódó társasági eseményekről (pl. *Magyar Salon, Vasárnapi Újság, Fővárosi Lapok*). Részletes beszámolóiknak és apró híreknek hála nyomon követhető használatuk módozatainak alakulása. A források egyik érdekes válfaját képezik a korban mind népszerűbbé váló és megszorodó élclapok, amelyek egy-egy karikatúrával, rövid cikkel hívták fel a figyelmet eme közkedvelt szórakozóhelyeken tapasztalható visszásságokra.

A jobbára általános tartalmú folyóiratok mellett számos szakfolyóirat szolgált érdekes adalékkal a használat kérdéséhez egy-egy sajátos funkció kapcsán. A kertészeti szakfolyóiratok elsősorban eme városi zöldterületek kialakításával, hasznosításával, átalakítási kérdéseivel és ennek indokaival foglalkoztak, valamint számos esetben áttekintést nyújtottak a fővárosi zöldterületek nagyságáról és állapotáról. A balneológiai témájú szaklapok illetve a fürdők közönsége számára kibocsátott, hosszabb-rövidebb életű lapok az egyes fürdők (a margitszigeti fürdő, a városligeti Artézi, majd Széchenyi fürdő) látogatottságára és társas életére vonatkozóan szolgálnak gazdag információkkal

A források sajátos csoportját képezik azok a kisnyomtatványok (FSzEK Budapest Gyűjtemény – Plakát- és Kisnyomtatványtár), amelyek egy-egy parkban tartott rendezvényhez, társasági eseményhez kapcsolódtak, népszerűsítő, tájékoztató funkciót töltöttek be illetve a társas élet eme színtere használatának szabályozásában játszottak szerepet (műsorfüzetek, plakátok, meghívók, székjegyek stb.).

A Budapestről szóló, elsősorban német és magyar nyelvű, különösen az 1850-es, 1860-as évektől mind nagyobb számú helyrajzi leírások a parkok, közkertek (mulatókertek) bemutatására is kitértek, s hozzájuk kapcsolódóan vagy külön fejezetben a társas élet egy-egy aspektusát, a szórakozóhelyeket, ünnepeket szintén ismertették. Az *Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* monumentális együttese mellett nem csupán a hazánkban megjelent városismertető, kiállítási kalauzok, hanem az ide látogató külföldiek számára írt bedekkerok, valamint egy-egy intézmény népszerűsítését szolgáló ismertetések, külföldi utazók, látogatók leírásai mind fontos eszközei a kutatásnak.

Az életrajzi vonatkozású írások, művek publikált, de sok esetben kéziratot forrásokat: naplókat, naplójegyzeteket, visszaemlékezéseket foglalnak magukba. Számos szépirodalmi mű is ebbe a csoportba sorolható (pl. Krúdy-novellák). A disszertáció írása során elsősorban a parkokra, kertekre, a szabadidő eltöltésére vonatkozó részletekre koncentráltam, azonban, amennyiben arra lehetőség nyílt, az életút egészének fényében vizsgáltam ezeket az apró, gyakran mindennapos történéseket.

A korabeli folyóiratokban megjelent illusztrációk gyakran klisészerű jeleneteikkel, a társas élet egy-egy eseményének sztereotip megjelenítésével a városi parkokról alkotott, immáron jól ismert, sematizált képzetek kialakulásáról tanúskodnak. A képi források másik csoportját képezik a fényképek, amelyek a vizsgált időszakban mind nagyobb számban lelhetőek fel: a parkok egyes részei, közönségük, a megtartott rendezvények hiteles forrásai, tárgyilagos, az adott pillanatot megörökítő dokumentumok.

A naplók mellett a mindennapok gyakorlatába engednek hiteles bepillantást a kéziratári illetve levéltári gyűjteményekben (Magyar Országos Levéltár, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattár) fennmaradt illetve már publikált levelezések. A források

eme típusának feltárása során elsősorban a korszak azon jelentős személyiségeinek (valamint környezetük tagjainak) levelezésére koncentráltam, akiknek feljegyzéseit jó esetben más típusú forrásokkal is össze tudtam vetni (pl. Deák Ferenc kortársai feljegyzéseiben, a korabeli sajtóban, Arany János szépirodalmi művei illetve környezetének visszaemlékezései, József főherceg alakja a korabeli sajtó, valamint szépirodalmi művek tükrében).

Budapest Főváros Levéltárában, a Magyar Országos Levéltárban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében, valamint a Budapesti Corvinus Egyetem Agrártudományi Centrum Entz Ferenc Könyvtár- és Levéltárában fellelhető levéltári források a főváros eme zöldterületeinek kialakulására, kialakítására, rendezésére, használatuk kérdéseire vonatkozóan szolgáltak értékes információkkal. Budapest Főváros Levéltárában elsősorban a tanácsi ügyosztályi iratok gazdag forrásgyűjtésére koncentráltam. Emellett a városi közgyűléseknek parkokkal illetve általánosságban véve a városi zöldterületekkel kapcsolatos tevékenységére vonatkozóan elengedhetetlen volt a közgyűlési jegyzőkönyvek illetve közlönyök áttekintése. Hasznos információkkal szolgáltak továbbá a városi és egyleti évkönyvek (különösen Bécs és Prága esetében) nem csupán a városi igazgatásra, eseményekre, rendezvényekre vonatkozóan, hanem egyes társadalmi szervezetek, egyesületek működésével, tagságával kapcsolatban is.

3. A DISSZERTÁCIÓ TARTALMI ÁTTEKINTÉSE

A bevezetést követően az európai közparkok 20. század elejéig terjedő történetének fő mozzanataival, valamint a városi parkokhoz kapcsolódó fogalomkör vizsgálatával foglalkozom. Sok esetben olyan hosszú múltra visszatekintő kifejezésekről van szó,

amelyeknek jelentése az idő folyamán módosult, tükrözve ezzel a használatuk terén bekövetkezett változásokat.

A kitekintés első része Bécs parkjait mutatja be. A császárváros esetében külön figyelmet szentelek olyan mintáknak, mint pl. a Ringstrasse és környékének kialakítása, a Prater intézményesült ünnepei valamint reprezentatív kiállításai, melyek az egész Monarchia számára követendő példaként szolgáltak így Budapest, valamint Prága és Zágráb esetében is.

A disszertáció negyedik részében nagy teret szentelek a budapesti közpark-rendszer kialakításának, hiszen, létrehozásuk, megformálásuk nem csupán lehetőséget biztosított a társas élet kibontakozására, de valós társadalmi igényt is tükrözött. Külön tárgyalom az 1870-től az első világháború végéig terjedő időszakot, hiszen nagyvonalában ekkorra teljesedett ki a fővárosi parkok rendszere és ekkor beszélhetünk ténylegesen szisztematikus városi zöldfelület-politikáról.

„A városi kert és park mint a társas élet színtere” című részben elsőként használatuk időbeli meghatározottságával foglalkozom. A Városliget és a Margitsziget példáján idényjellegű használatukat vizsgálom, majd azt taglalom, hogy Béccsel összevetve Budapest parkjaiban mely ünnepek, rendezvények, milyen formában kaphattak helyet, valamint mely parkok felkeresése képezte az ünnepi rituálé részét.

A parkhasználat kérdéskörének vizsgálata során nem kerülhető meg a használat szabályozásának problémája, a felügyelet és a közbiztonság, valamint a kisajátítás és megosztás illetve a nem rendeltetésszerű használat, az elhatárolás, elzárás és megnyitás kérdése. A parkok mint fizikai terek használatán túl azt vizsgálom, hogy a nyilvánosság eme színtereihez a viselkedés és a használat milyen normái társultak a mintákat és követendő példákat kínáló korabeli illemirodalom tükrében. Ezután a parkok tulajdonosai ,

kezelői, bérlői által a látogatók viselkedésének és megjelenésének szabályozására tett kísérleteket taglalom.

A térbeli, időbeli, majd normatív keretek vizsgálatát követően a városi kertek és parkok funkcióit elemzem. A „Salonok a zöldben” című fejezetben a családi és az egyéni parkhasználat formáival, módozataival illetve a használók szubjektív topográfiájával foglalkozom a Bene, valamint a Csorba család, Deák Ferenc, Arany János, majd József főherceg illetve a főhercegi család példája alapján. A személyes reprezentáción, az egészségmegőrzésen és a szórakoztatáson túl azonban ezek a terek a szó szoros értelmében emlékhelyek is voltak, emlékmű-együtttest képeztek a bennük helyet kapott szobrok, múzeumok, reprezentatív kiállítások, körképek valamint növényanyaguk által.

A használat formáinak elemző bemutatását követően a parkok közönségének vizsgálatával arra a kérdésre keresek választ, miszerint mennyiben lehetséges az egyes parkok látogatottságának meghatározása. A Városliget, a Népliget, valamint a Margitsziget példáján a parkok közönségének térbeli és időbeli szeparációjával foglalkozom. Külön vizsgálom a közönség egyik sajátos szegmense a gyermekek parkhasználatának lehetőségeit és korlátait.

A budapesti társas élet számos egyesületének illetve klubjának tevékenysége és működése kötődött parkokhoz, méghozzá célkitűzéseik és helyszínük tekintetében. Ennek fényében a Széchenyi Sétatér Egylet, a Pesti, majd Budapesti Korcsolyázó Egylet, valamint az exkluzív Park Club kialakulását, tevékenységét vizsgálom.

Ezt követően, a kitekintés második részeként Prága és Zágráb városi parkjainak kialakításával, az ebben szerepet játszó legfontosabb személyiségekkel, a parkoknak a társas életben betöltött szerepével, a helyi viszonyokból adódó sajátosságaikkal

(topográfiai jellemzőikkel, valamint a használat és a közönség összetételének kérdéseivel) foglalkozom.

A kitekintést követően eme négy város példáján azt taglalom, parkjaik, kertjeik milyen közösségi szimbolikus jelentéssel bírtak egyetemes, birodalmi, dinasztikus, országos illetve nemzeti szinten. Ezen túl Budapest példáján azt mutatom be, hogy milyen személyes szimbolikájuk alakult ki. A disszertációt Bécs, Budapest, Prága, Zágráb parkjai mint az emlékezet helyei összehasonlító összegzésével zárom.

4. A KUTATÁSI EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Bécs, Budapest, Prága és Zágráb a 18. század második felében illetve végén, bő egy évszázaddal később követve a nyugati-európai példákat, számos olyan magánparkkal rendelkezt, amelyeket a városi lakosság szabadon vagy kisebb-nagyobb megkötések mellett használhatott. A zöldterületek kialakítása során az eltérő természeti adottságok, a város kiterjedése jelentette meghatározottságokon túl is számos közös vonás és különbség fedezhető fel. A divatnak hódoló átalakítások mellett is továbbélő töretlen hagyományról azonban csak Bécs és Prága esetében beszélhetünk.

A 18. század végén, a 19. század elején szinte kizárólag magánkezdeményezés nyomán létrehozott illetve megnyílt magánkertek, -parkok szolgálták a városiakok kikapcsolódását, testi, lelki felüdülését: köztük Bécsben a Prater, az Augarten, valamint később a Volksgarten, Buda-Pesten az Orczy-kert, a Margitsziget, Prágában a Královská obora, Zágrábban a Maximir. Magánkezdeményezések mint a hazaszeretet és a lokálpatriotizmus megnyilvánulásai a 19. század folyamán is meghatározó szerepet játszottak a városi zöld kialakításában. Így Zágrábban a felsővárosi

sétányok létrehozásában a század első felében több városi polgár, a Maximir rendezésében és a nagyközönség előtt való megnyitásában a zágrábi püspökök nagylelkűsége játszott fontos szerepet. Prágában a Chotek család több tagja (pl. a Népkert vagyis a Chotek-kert létrehozása), a gazdag hadiszállító, Jakob Wimmer, Buda-Pesten József nádor, Széchenyi István, majd József főherceg szerzett múlthatlan érdemeket e téren. Mivel Bécs birodalmi központ és császári székhely volt, presztízsének emelése, az uralkodók intézkedései nyomán, a városi zöld létrehozásában és kiképzésében is érvényesült.

Az uralkodó illetve az arisztokrácia kertjeinek megnyitása olyan kulturális modellt is közvetített, amely meghatározta eme tér társadalmi felhasználását, a séta, az önmegjelenítés és a másokkal való találkozások rituáléjának szélesebb körben való elterjedését vonta maga után. A közpark a felhasználói attitűd mellett számos morfológiai elemet is örökölt az arisztokrácia kertjeitől, pl. sétára szolgáló utak, színházak kialakítását.

A városi kezdeményezésre megindult parkfejlesztés illetve városi tulajdonú területek parkosítása az egyes városokban más-más időszakban érvényesült. A nemzetközi viszonylatban is ismert közparkok közül az első igazán közcélú városi parkok egyikeként számoltartott Városliget kialakítása a 18. század végén illetve a 19. század elején kezdődött. Prágában 1829-ben indult az első városi zöldterületek létrehozása, ami majd az 1870-es illetve 1880-as években folytatódott, Zágrábban az 1870-es évekkel kezdődött kialakításuk, míg Bécs a Stadtpark 1862-es megnyitásáig nem rendelkezett városi tulajdonban lévő közparkkal.

Kialakításuk során esztétikai, filantróp, oktató, higiéniai (pl. a pesti por), gazdasági és pénzügyi szempontok is szerepet játszottak. A zágrábi Maximirban gazdasági mintapark is létesült, oktató célzattal. A városkép változása során általános jelenség volt a

mezőgazdasági hasznosítású területeknek fokozatosan a lakott városrészek peremére szorulása (kivétel Prága, ahol a Petřín lankáin ma is gyümölcsfa-ligetek találhatóak). A mind jobban terjeszkedő és sűrűen beépítetté váló városokban a városi tér új, a presztízs- és esztétikai szempontok mellett urbanisztikai elveket is szem előtt tartó fejlesztése jegyében került sor zöldterületek kialakítására a már idejüket múlt erődítmények, katonai gyakorlóterek (Bécs, Prága) felszámolásával, valamint a vásárterek parkosításával (Budapesten az Erzsébet tér, Prágában a Károly tér, Zágrábban a Zrínyi tér kialakítása). A városon belül kisebb parkosított terek kialakításában pénzügyi meggondolások is közrejátszottak, hiszen ez a környező ingatlanok értékét is növelte (pl. Prágában a Stadtpark létrehozásakor). Közvetett módon azonban érvényesülhettek szociális szempontok is, így pl. a parkokhoz vezető illetve az általuk szükségessé tett infrastruktúra megteremtésével munkalehetőségek teremtésére nyílt lehetőség: Prágában az 1860-as, 1870-es években, Bécsben a Ring, Zágrábban a Zöld patkó megalkotásával, Budapesten a Közmunkatanács által végrehajtott városfejlesztés keretében.

Noha a Monarchia városi parkjai esetében, különösen a század első felében a magánkezdeményezések játszottak döntő szerepet, az uralkodói tulajdonban lévő városi zöldterületek kivételével a magánkertek, -parkok döntő hányada a 19. század folyamán (különösen a század utolsó harmadában), valamint a 20. század elején városi tulajdonba került. Adományozásokra is voltak példák, ám sok esetben a város vásárlás útján szerezte meg őket, így Bécsben az Arenberg-park, Prágában a Zsófia-sziget, majd a Kinsky-kert, Budapesten a Margitsziget megvásárlásával bővült a városi tulajdonban lévő zöldterületek köre. Ekkorra ugyanis, a társadalmi és gazdasági változások következtében meggyengült a hagyományos, földbirtokból származó magántőke, mely eme díszkertek, egyben a társas élet színterei, fenntartását biztosíthatta.

A városi parkok vizsgálata során fontos szempont a tulajdonos személye és a bérbeadás ténye. A magán-, valamint a közparkok esetében a használók köre s ezáltal a társas életben betöltött szerepük is más-más képet mutatott. A magánkert esetében a birtokos döntésén múltott megnyitása, valamint a látogatóközönség meghatározása. A köztulajdonban álló kerteket elvileg mindenki magáénak érezhette, valójában azonban részleges vagy teljes bérbeadásuk a kisajátítás előtt nyitott utat. A bécsi Főudvarmesteri Hivatal, a város, valamint a magánszemély mint tulajdonos bizonyos szerepköröket, funkciókat, feladatokat egyaránt átengedhetett vállalkozóknak, hiszen ezáltal biztosítottá vált a park fejlesztése, valamint a bérleti díjból befolyt bevételt illetve annak egy részét a zöldterületek további gazdagítására is vissza lehetett fordítani. A bérlő magántársaság, egyesület, klub is lehetett, felvállalva a park, sétány egy részének vagy egészének gondozását, fejlesztését. Előfordult azonban, hogy mindez a látogatókörre is hatással volt. Közparkok esetében azonban igyekeztek elkerülni a kisajátítást, mindenki számára biztosítva használatukat.

A Monarchia vizsgált közparkjai elsősorban a reprezentáció és a városszépítés céljait szolgálták: a nyugat-európai példáktól eltérően az egészségügyi szempontok csak kis mértékben érvényesültek a közösségi, városi identitás megjelenítésének döntő súlyával szemben. A szimbolikus tartalmú városfejlesztés jegyében a 19. század második felében, de elsősorban az 1870-es évektől nagyívű fejlesztések indultak meg, amelyek a városi zöldterületeket is érintették. Ezáltal urbanisztikai funkciójuk mellett elsősorban a politikai és állami reprezentáció játszott meghatározó szerepet kialakításukban, hiszen egy-egy város, ország önkifejezési törekvéseit tükrözi miként viszonyul új zöldterületek megalkotásához illetve hogyan kezeli a már meglévőket. Budapesten

sok esetben a telekspekulációnak, gazdasági szempontoknak estek áldozatul zöldterületek létesítésére alkalmas illetve erre szánt területek.

A szimbolikus tartalmú város zöldfelület-fejlesztés során mintaként Anglia, Párizs, valamint (részben ezek nyomán) Bécs szolgált. A Ring kialakításának példája tetten érhető a zágrábi Zöld park, valamint a reprezentáció szempontjából (a párizsi példa mellett) a Belvárost a Ligettel összekötő Sugár, majd Andrassy út megalkotása kapcsán. Budapest és Prága esetében a császárváros egyszerre volt minta és rivális az osztrák-magyar kiegyezést követően. Prága városfejlesztése során a realizmus meg nem valósult elgondolása miatt érzett sértettség is motiválta a bécsi és budapesti példákat követő, de egyben azokat túlhaladni is kívánó terveket.

Az arányok eltérő volta ellenére a városi parkok megalkotásuktól változatos módon szolgálták a társas élet céljait. A 19. század első felében a parkok, sétányok a még meglehetősen kezdetleges prágai társas élet megélénkítésében mint annak színhelyei játszottak szerepet. Hasonló elgondolásokkal találkozunk Buda-Pesten Széchenyi István és József nádor, igaz alapvetően más forrásból táplálkozó és másként megnyilvánuló zöldterület-fejlesztései esetében is.

A polgárosodás és a hazafiság, a lokálpatriotizmus jegyében több olyan egyesületre, társulatra is találunk példát, amelyek magánkezdeményezés nyomán sétányok kialakítása céljából alakultak. Ezzel a konkrét célkitűzéssel valójában a város társas életének kívántak újabb lendületet adni, s már megalakulásuk önmagában is erről tanúskodott. Zágrábban ennek köszönhető létrejöttét az Északi-sétány Társulat, Pesten pedig a Széchenyi-féle Sétány Társulat.

Sétányok, parkok fejlesztésén, létrehozásán túl is számos egyesület, társulat, klub működése köthető parkokhoz, így pl. Bécsben és Budapesten a Park Club (igaz, a közös név korántsem azonos tartalmat takar), a városligeti Korcsolyázó Egyesület. Olyan, elsősorban sportklubokra is találunk példát, amelyek megalakulásukat tekintve nem valamely park köré szerveződtek, de tevékenységi körük miatt parkokban találtak otthonra. A Margitszigeten számos sportegyesület illetve klub is megtelepedett, s a Városligetben is működtek ideiglenes jelleggel hasonló társaságok.

A parkok felkeresése, ami lehetett kényszer, szükségszerűség, kikapcsolódás, szórakozás, a hétköznapok és a hagyományos ünnepi rituálé elengedhetetlen részét képezte, így a nagy vallási ünnepek és számos egyéb alkalom (pl. családi ünnepek) mellett az uralkodó születésnapja is alkalmat adott a parkokban való ünneplésre. Kiterjedésük, természeti környezetük által a parkok és sétányok lehetőséget biztosítottak alkalmi rendezvények megtartására, amelyek azonban néhány esetben hagyományteremtő erővel bírtak. A virágkorzó a májusi társasági élet látványos és népszerű eseménye volt Bécsben, és sok tekintetben ennek nyomán, valamint a Praterkorso mintájára Prágában és Budapesten is - bár a helyi sajátosságoknak megfelelően más-más arculatot öltve.

Bécsben és Zágrábban a városi parkok társadalmi és etnikai hovatartozástól független együttes használatának szerves formája, az együtt, egy térben való jelenlét példái figyelhetőek meg - igaz az elkülönülés itt is érvényesült. Budapesten a társadalmi szeparáció olyan áthághatatlan határokat teremtett, amelyek ünnepek alkalmával sem oldódtak. Ez vezethetett a Bécsben olyan sikeres virágkorzó budapesti kudarcához.

Zágrábban a korzó rituáléján túl nem tudunk virágkorzóról, mely tavasszal a bécsi Praterben, a prágai Stromovkában és

alkalmanként a budapesti Városligetben olyan látványos társasági esemény volt a század végén, s melynek résztvevői, nézői a társadalom minden rétegét felölelték. A fokozatosan kiépülő, városias arculatot öltő Zágrábban ez a hiány azzal magyarázható, hogy a szervezésben élen járó arisztokrácia általános életvitelében is inkább Bécsre (vagy Budapestre), s így azok jóval reprezentatívabb alkalmait részesítette előnyben.

A szimbolikus térfoglalás jegyében a 19. század végén tartott politikai demonstrációk helyszínei sok esetben ugyancsak a nagyvárosi parkok voltak. Így válhatott május 1. megünneplésének helyszínévé a Prater, a Városliget, Prágában a Lövész-sziget, az Állathajszák szigete és a Zsófia-sziget, Zágrábban pedig a Zöld parkjai. Prágában a Sokol erősen szimbolikus tartalmú rendezvényeinek a Lövész-sziget, a Stromovka, majd a Letná fennsíkján felépített Aréna adott otthont.

A parkok egyben olyan kiállítóteret is képeztek, amely állandó építményeivel több-kevesebb rendszerességgel változatos témájú rendezvényeknek adhatott otthont, tovább bővítve ezzel az adott park tematikáját, közönségének számát és körét. Míg Bécs (a Praterben), Prága (a Stromovka kiállítási területén) és Zágráb (más-más sétányán, terén illetve majd a Múcsarnokban rendezett) különböző léptékű kiállításain a jelen eredményei és a jövő célkitűzései domináltak, addig Budapesten, az ezredéves kiállítás jellegéből is adódóan, ezen tematika mellett a történelmi múlt mindent átható megjelenítése érvényesült. A kisebb tematikus kiállítások tekintetében is számos párhuzamot találhatunk, így pl. a zenei és színművészeti kiállításra Budapesten a Városligetben 1891-ben, Bécsben a Praterben 1892-ben került sor, a Prater (1916/17) és a Margitsziget (1917-1918) hadikiállítások helyszíne volt.

A kiállítások alkalmával a parkok, kertészeti rendezésükön mellett, gyakran olyan maradandó építményekkel gazdagodtak,

amelyek díszítőfunkciójukon túl a későbbiekben kiállítóhelyként, múzeumként vagy éppen vendéglátóhelyként működtek tovább. Több esetben előfordult, hogy nagyszabású, országos kiállítások pavilonjai más parkokban kaptak helyet, így pl. a millenniumi kiállításról József főherceg vadászpavilonja a Margitszigetre került, kávéházként működött tovább, a horvát művészeti pavilont Zágrábban a Zöld park keleti részén építették fel újra s a városkép meghatározó elemévé vált. Prágában az 1891-es Jubileumi kiállítás pavilonjai a Letná Rudolf sétányára illetve a Petřínre kerültek át.

Bécs, Budapest, Prága és Zágráb parkjai között számos párhuzam fedezhető fel használatuk tekintetében, azonban a teljes megfeleltetés az egyedi adottságok, helyi feltételek miatt nem lehetséges. Hasonlóságot fedezhetünk fel a Zsófia-sziget és a Margitsziget között, hiszen mindkettő fontos szerepet játszott a korabeli társas életben, látogatóik köre sem ölelte fel a társadalom minden rétegét. Konkrét kiképzésük és használatuk tekintetében azonban már számos különbség tűnik elő: így a Margitsziget, kiterjedésénél és a 19. század utolsó harmadában végrehajtott fejlesztéseknél fogva nagyobb számú látogatót fogadott, sajátos életformát is kínálhatott. A Zsófia-sziget a maga szerényebb módján hasonló funkciót töltött be, megközelíthetősége azonban nem jelentett olyan elhatároló tényezőt, mint a Margitsziget esetében az odajutás illetve később a belépődíj.

A városok nagy parkjai esetében szintén számos közös vonást fedezhető fel. Óhatatlanul kínálkozik a Prater, a Városliget, a Stromovka és a Maximir összevetése. A Városliget kivételével mindegyikük máig az adott város legnagyobb parkja, ezáltal a társas életben meghatározó szerepet játszhatott - ez azonban nem minden esetben történt így. A városi tulajdonú Városliget kivételével ezek a parkok mind magántulajdonban voltak, s az egykori vadászterületek illetve erdők megnyitását uralkodói, fővágrófi, püspöki kegynek

köszönhették a 18. század második felében illetve a 19. század elején. A 19. század első felében mindegyik park a társas élet meghatározó helyszíne volt, a század második felében fokozatosan kialakult belső funkcionális specializálódásuk. Zágrábban a Zöld park egyes sétányainak kialakításával a Maximir, a várostól való távolsága miatt veszített jelentőségéből. A Prater, a Városliget és a Stromovka a reprezentatív korzó rituáléjának helyszínei voltak, emellett az itt rendezett kiállítások révén infrastruktúrájuk is jelentősen bővült, színházak, panorámák, vendéglátóhelyek, szórakoztató komplexumok, látványosságok sokasága, de mutatóanyagok is helyet kaptak ezekben a parkokban, amelyeknek belső tagozódása egyre hangsúlyosabbá vált. Zágrábban a Zöld park parkjai töltötték be hasonló szerepet.

Párhuzamok illetve különbségek keresését még hosszán lehetne folytatni, pl. az üllői úti Népliget a bécsi Wurstelpraterrel és a Cseh Praterrel, valamint a prágai Állathajszák szigetével összevetve. Így is megállapítható azonban az általános szinten megnyilvánuló közös vonások megléte.

Általános vonásaik, használatuk tekintetében egy olyan parkhasználati minta szűrhető le, mely által a nyilvánosság eme színterei maradandó közösségi jelképekké, emlékhelyekké válhattak. Megalkotásukban is társadalmi igény játszott szerepet, s létrehozatalukkal nem csupán a zöldbe való kivonulás illetve az elvonulás igényének biztosítottak teret, de ezzel egyben a társas élet színterei is bővültek. A lakásviszonyok radikális megváltozásával, a városi proletariátus megjelenésével a társas élet számos formája a lakóhelyen kívülre került. A látogatók számának növekedése, sajátos igényei (pl. gyermekek), valamint a parkok jellege illetve arculatváltozása (a díszpark érvényesülése a szabad zöld felület rovására) konfliktushelyzeteket teremtett. Mindez a kisajátítás és

megosztás számos jelenségében nyilvánult meg, s a felügyelet, elhatárolás, elzárás és megnyitás kérdését vetette fel. Konfliktusoktól sem mentes, idényjellegű, de néhány esetben az év egészére kiterjedő használatuk változatos formákban nyilvánult meg.

A 19. század utolsó harmadában a Monarchia vizsgálta városi parkjai mind intenzívebb kiépülésük mellett számos új vonással is gazdagodtak. A park mint zöldterület sok esetben háttérbe szorult a társas élet helyi, esetlegesen országos jelentőségű létesítményei, intézményei, rendezvényei mögött. A parkhasználat hagyománynak tekinthető formái (séta és korzó, olvasás, tanulás) mellett, a növekvő város gyors ütemben gyarapodó lakosságának igényeit kiszolgáló mind nagyobb számú vendéglő, kávéház, pavilon mellett új vonásként a szórakoztató intézmények (vurstlik, színházak) megjelenése illetve rohamos kiépülése figyelhető meg. A sport is egyre nagyobb szerephez jut, különösen Bécs és Prága esetében, kisebb mértékben Budapesten. A parkok sportpályákkal, klubházakkal gazdagodnak, amelyek esetenként elitklubokat jelentenek. A társadalmi helyzet mellett azonban Prága esetében az etnikai hovatartozás is választóvonalat jelentett. Természeti adottságaik függvényében az ivókúrák gyakorlata mellett megjelennek a fürdőfejlesztések is. Különösen markáns jelenség volt ez Budapesten, a „fürdővárosban,” amelynek parkjai nem csupán a közelben fekvő vízgyógyintézetek *kurpark*jaiként szolgáltak, hanem a gyógyítás mint funkcióbővülés megjelenése mellett szerkezeti változásokon estek át: egy részük kialakítása és használata is módosult illetve megváltozott.

Intézményesült rendezvényeik, a szabadtéri koncertek, jótékonyági események, kiállítások, majálisok a város, de esetlegesen az ország reprezentációjának is meghatározó helyszíneivé, társas életi rituáléjának alapvető részévé avatták a parkokat. A használat ténylegesen intézményesült módjai (egyletek,

klubok formájában), kevés kivétellel, szintén a 19. század utolsó harmadában jelentek meg az egyes parkok egésze illetve bizonyos funkciói esetében.

A közparkok és -sétányok összessége elvileg a társadalom minden rétege előtt nyitva állt, akik azonban időben és térben elkülönülve, más-más formában használták őket. Az egyéni parkhasználat tekintetében, társadalmi hovatartozástól függően a szabadtéri szalon szerepét is betölthették illetve ideális helyszínt biztosíthattak nem csupán a szocializációhoz, hanem a társasági viselkedési normák elsajátításához, begyakorlásához.

A városi parkok a közösségi, országos és birodalmi reprezentáció színterei voltak. A kor szellemiségének megfelelően gazdag szimbolikus tartalommal rendelkeztek, nem csupán a reprezentáció, de egyben a közösségi önmegjelenítés eszközeiként és közegeiként. A szimbolikus birtokbavétel és az önmegjelenítés igénye létrehozásuk, kialakításuk, el- és átnevezésük, névváltozataik, valamint a területükön helyet kapott intézmények, rendezvények és alkotások jellegén is tetten érhető. Ezáltal a parkokat már nemcsak egy szűkebb, helyi közösség használhatta, hanem pl. nagyszabású kiállítások alkalmával a társas élet határai kitágultak: egy teljes birodalmi, országos vagy nemzeti közösség vette birtokába, gyakran maradandó jelképeivel is gazdagította. Az önkifejezés jegyében Zágráb parkjaiban a horvát történelem neves személyiségeinek emlékét örökítették meg. A nemzeti identitás megjelenítésének eme formája a Monarchia más városaiban is megnyilvánult. Prágában a cseh nemzeti öntudat bemutatása érvényesült, ez azonban, a pánszláv eszmék jegyében, a többi szláv néppel vallott közösséget is hangsúlyozta. Emellett az egyéni, egyben jóval egyetemesebbnek tekinthető szimbolikában is fontos szerepet tölthettek be.

A városi parkok sok tekintetben nem csupán belső kiképzésük, de környezetük kialakítása által egyfajta összművészeti alkotássá, kormonumentummá, a város szerves részét képező élő műalkotássá, olyan identitásformáló emlékhellyé váltak, mely a közösségi emlékezet letéteményese.

Ezen közös terek mára részben feledésbe merült emlékezetének, társaséleti hagyományának felidézését és óhatatlan aktualizálását, olyan alapvető problémák teszik szükségessé, mint a nagyvárosi elidegenedés és természeti környezetünk pusztulása/pusztítása által életre hívott igény az élhető, természetes tér iránt.

A városi park tehát a társasélet sokrétű megnyilvánulásainak színtereként tölthette be hivatását s válhatott a közösségi emlékezet hordozójává. Eleget téve a *lieu de mémoire* norai meghatározás szerint lehetséges mindhárom kritériumának, mind materiális, mind funkcionális, mind pedig szimbolikus tartalmában a közösségi emlékezet megjelenési formáit hordozza.

A Pierre Nora által megfogalmazott tétel („Helyei vannak az emlékezetnek, mivel nincs már valódi közege az emlékezetnek.”) alkalmazható a városi zöldterületek esetében is, hiszen ezek a továbbélő, változó, a mindenkori jelen által használatba vett és saját képére formált terek egy mára sok tekintetben feledésbe merült emlékezet hordozói. Ezekben a terekben tett történelmi séta által az emlékezet rétegeinek széles spektruma tárul elénk. Bár egyes összetevőik már önmagukban is egy hosszabb-rövidebb, ma is élő vagy már feledésbe merült hagyomány hordozói, ez a gazdagság a legérzékletesebb módon akkor tárul elénk, ha a parkokat a maguk teljességében vizsgáljuk. Nem csupán az egyén, de olyan szűkebb és tágabb közösségek, mint egy család, klub, egyesület, város, nemzet, ország, sőt dinasztikus, birodalmi törekvések emlékezet-hagyományának hordozói, tárgyasult formái. A parkok, az

emlékezet más helyeihez hasonlóan olyan önazonosítási pontok, identitásképző- és hordozó terek, amelyekben megtestesült emlékezet vizsgálata által az egyéni, társadalmi, városi, nemzeti identitás alakulása is nyomon követhető.

A tárgyasult emlékek, szobrok építmények mellett számos olyan emlék fűződik ezekhez a helyekhez, amelyeket már csak a művelődéstörténeti kutatás képes feltárni. A városi parkokon egy-egy országot, nemzetet, közösséget, várost átható eszmék, áramlatok sokféle módon megnyilvánuló lenyomata érzékelhető. Eme hagyomány felidézése, egykori használói és korabeli használatuk megismerése a parkok elvont és valós továbbélése, rekonstrukciója és fenntartása során meghatározó szerepet tölthet be, hiszen a városi parkok mint az emlékezet helyei „mind-mind egy régi kor határkövei, az örökkévalóság illúziói.”¹

¹ Nora, Pierre: „Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája.” (Ford. K. Horváth Zsolt). *Aetas*, 1999/3. 146. old.

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJÁHOZ KAPCSOLÓDÓ

PUBLIKÁCIÓK

"Szalonok a zöldben." Sétahelyek az 1850-60-as évek Buda-Pestjén.
In: *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére*, szerk. Steinert Ágota, Kortárs Kiadó, Bp., 2005, 123-131. old.

„Kertek, parkok Buda-Pest társaséletében a 19. században. A Margitsziget.” In: *Társasélet Pesten és Budán*. In: *Budapesti Negyed*. 2004. tél. 46. szám. 136-164. old.

„A nyilvánosság szinterein” és „A hivatalban” című fejezetek bevezetői illetve szövegközlése. In: *A művelt és udvarias ember. A társas viselkedés szabályai a magyar nyelvű életvezetési és illemtankönyvekben (1798-1935)*. Szöveggyűjtemény – felsőoktatási tankönyv (Szerk. Fábri Anna). Budapest: Mágus kiadó, 2001. 203-261. old.

„Historical gardens in Hungary during the 19th century. The Orczy garden” In *The Garden and the Workshop: Disseminating Cultural History in East-Central Europe*. In Memoriam Péter Hanák. (Ed.: Marius Turda). Budapest: Central European University - Europa Institut Budapest, 1999. 192-214. old.

“Adrian von Buttler: Az angolkert. Galavics Géza: Magyarországi angolkertek.” In: *Protestáns Szemle* 2000/4. 266-269. old. (recenzió)

A KORSZAKHOZ KAPCSOLÓDÓ PUBLIKÁCIÓK

Knigge Adolf, báró: *Az emberekkel való társalkodásról*. Győr: 1798. (Kis János fordításában). - A szöveg gondozása, jegyzetek,

magyarázatok, filológiai szempontú összevetése a német eredetivel (Knigge, Adolf Freiherr von. Über den Umgang mit Menschen). Tanulmány Fábri Annával közösen (előkészületben)